

Ampirik Bir Araştırma Tasarımımızı Nasıl Daha İyi Hale Getirebiliriz?¹ How can we Improve our Empirical Research Design?

Abdulkerim SÖNMEZ*

Öz

Bilimsel bir araştırma varlıklar, olgular ya da belli bir konu hakkında araştırma sürecinin başlangıcında sahip olduğumuz inançlarımızda daha makul ve kabul edilebilir bir kesinlik, ilerleme, iyileşme, gelişme veya genişlemeye işaret eden bir sonuca ulaşmak adına yaptığımız bir çalışmadır. Bu nedenle araştırma süreci sonunda böyle bir epistemik başarıya ulaşılması adına öncelikle üzerinde düşünülmesi gereken şey hangi kuramdan hareket edeceğimiz, hangi yöntemi izleyeceğimiz, hangi tür araştırma yapacağımız, hangi tür veriler derleyeceğimiz ve onları nasıl analiz edeceğimiz değil, bilimin ve bilimsel araştırma sürecinin doğası ve döngüsünün neleri içerdiği ve araştırmanın hangi kısıtlar altında yapılacak olduğunu dikkate alarak iyi düşünülmüş bir araştırma tasarımı ortaya koymaktır. Bu çalışmada bu kısıtların neler oldukları kısaca tanımlandıktan sonra genel olarak sosyal bilim araştırmalarında karşılaşılan tasarım sorunlarının ardında yatan ve farkında olunduklarında daha iyi bir araştırma tasarımı ortaya koymayı mümkün kılan bazı temel kısıtların metodolojik bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Bunlar: (i) Araştırma süreci sonunda yapılacak çıkarımların neler oldukları, (ii) araştırmacıyı aynı konuda yapılmış olan daha önceki çıkarımları gözden geçirmeye ve/veya yeni çıkarımlar yapmaya sevk eden bilgi/bilme sorununun ne olduğu, (iii) bu sorunun ele alınmasında izlenen yaklaşım biçimlerinin (kuram-güdümlü, sorun-güdümlü ve teşhis) araştırmacıyı neyi yapmaya muktedir kılabileceği ve (iv) incelemenin hangi bilgi biçimlerine ve kimin bilgilerine ve verilerine dayalı olarak yapılacağıdır.

Anahtar sözcükler: Ampirik araştırma tasarımı, bilimsel araştırmalarda çıkarım biçimleri, kuram-güdümlü araştırma, sorun-güdümlü araştırma, teşhis araştırması, bilgi kaynakları.

Abstract

Empirical research is work carried out to arrive at a better and more justifiable certainty, progress, improvement and expansion in our beliefs about the beings, phenomena or a certain topic of inquiry that we had at the beginning of the research process. When designing empirical research to obtain any one of these epistemological achievements at the end of the research progress, this paper suggests that the priority should be given not to the questions of which theory one should adopt, which methods one should employ, what kind of study (qualitative or quantitative) one should conduct and how to analyse the data but on thinking straight and assessing what kind of research design is possible under the conditions and constraints which are internal to a research design as well as the nature and internal-cycle of

¹ Bu çalışma ilk olarak 29.11.2022 tarihinde, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü tarafından düzenlenmekte olan Sosyoloji Konferansları'nda aynı başlıkla bir konferans olarak verilmiş olup, yayınlanmış olan bu metin sadece bazı küçük eklemeler ve düzeltmeler içermektedir. Çalışmanın hakem değerlendirme sürecinde soru ve önerileri ile metnin gözden geçirilme sürecine katkı sunan anonim hakemlere ve metnin İngilizce özetinin tashihinin yapan Yusuf Sönmez'e katkılarından dolayı müteşekkirim.

* Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: ksonmez@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8288-2240.

a research process. To this end, this study assesses and discusses some of the fundamental methodological constraints of a better research design after describing the main categories of constraints and their implications for the research process. These methodological constraints are related to: (i) the types of inferences to be made at the end of the research process, (ii) the nature of the knowledge-deficit that leads the researcher to conduct a new empirical research, (iii) what types of approaches (that is theory-driven- problem-driven and diagnostic) the researcher can adopt and what kind of methodological constraints each approach poses for the inferences to be made and (iv) the types and sources of knowledge and data by means of which inferences are to be made.

Keywords: Empirical research design, types of inferences in scientific research, theory-driven research, problem-driven research, diagnostic research, sources of knowledge.

Giriş

Herhangi bir konuda yapılacak olan ampirik bir bilimsel araştırma esas olarak: (i) Tasarım, (ii) uygulama, (iii) verilerin değerlendirilmesi ve yorumlanması ve (iv) sonuçların bir rapor haline getirilip paylaşılması olmak üzere dört ana safhadan oluşur. Bir araştırmanın amaçlarına ulaşabilmesinin en temel şartlarından birisi onun daha sürecin başında olabildiğince iyi düşünülmüş ve tasarlanmış olması ve bu tasarıma göre yürütülmesi ve sonuçlandırılmasına bağlıdır. Aksi halde iyi tasarlanmamış bir araştırmanın ne uygulanabilmesi ne de verilerin derlenmesinde ne kadar iyi teknikler kullanılmış olurlarsa olsun, bu verilerden araştırma süreci sonunda bilimsel bilimizde belli bir ilerlemeye işaret eden makul çıkarımlar yapılabilmesi mümkün olmamaktadır.

Farklı disiplinler içinde farklı türden ampirik araştırmaların yürütülmekte olduğu dikkate alındığında bütün disiplinler için geçerli olabilecek ve çok az özel uyarılama gerektirecek olan genel bir tasarım modeli ifade etmek hayli güçtür. Bu nedenle bu çalışmada genel olarak sosyal bilim araştırmalarında karşılaşılan tasarım sorunlarının ardında yatan ve farkında olunduğlarında daha iyi bir araştırma tasarımı ortaya koymayı mümkün kılan bazı temel hususlar ele alınacaktır. Bunlar: (i) Araştırma süreci sonunda yapılacak çıkarımların neler oldukları, (ii) araştırmacıyı aynı konuda yapılmış olan daha önceki çıkarımları gözden geçirmeye ve/veya yeni çıkarımlar yapmaya sevk eden bilgi/bilme sorununun/sorunlarının ne/neler olduğu, (iii) bu sorunun ele alınmasında izlenen yaklaşım biçimlerinin araştırmacıyı neyi yapmaya muktedir kılabileceği ve (iv) incelemenin hangi bilgi biçimlerine ve kimin bilgilerine dayalı olarak yapılacağıdır.

Çalışmanın bu hususlarla sınırlandırılması şüphesiz ki daha iyi bir tasarım için bunlara hitap edilmesinin yeterli olduğu anlamını taşımamaktadır. Aksine bu sınırlama ve sıralama hem konu ile alakalı literatürde hem de özellikle ilk kez araştırma yapacak olan araştırmacıların bir araştırmanın tasarımında önceliklerini nasıl sıraladıklarına ve fiili olarak araştırmalarında nasıl ilerlemiş olduklarına dair bazı gözlemlere hitap etme amacı taşımaktadır. Bu nedenle ilk olarak bu gözlemlerin neler hakkında olduklarına kısaca temas etmekte yarar bulunmaktadır.

Teoride ve Pratikte Araştırma Sürecine ve Tasarımına Dair Önceliklilerin Nasıl Sıralandığına Dair Bazı Gözlemler

Özellikle ilk kez bir ampirik araştırma yapacak olan araştırmacılar, pratikte ve çoğunlukla bir üniversite ortamında lisans ve lisans üstü eğitimlerinin bir parçası olarak tez çalışması yapacak olanların, ampirik bir araştırma tasarımı sorununda önceliklerini nasıl sıraladıklarının en iyi göstergelerinden birisi onların öncelikli olarak cevabını aradıkları sorularda ifadesini bulmaktadır. Kendilerinin veri analizi konusundaki bilgi ve deneyimleri yanında eğitim sürecinde edindikleri gizli veya açık eğilimler, yatkınlıklar ve metodolojik ve/veya kuram tarafgirliği nedeniyle oluşturmuş oldukları kanaatlerden hareketle sordukları soruların başında ise hangi tür verilere (nitel veya nicel) dayalı bir araştırma yapmalarının yerinde olacağı, araştırmalarına bir soru ile mi yoksa bir hipotez ile mi başlamalarının uygun olacağı, araştırmalarında hangi kuramdan hareket etmeleri gerektiği ve hangi yöntemi (deneysel, istatistiksel, az sayıda vaka karşılaştırması, vb.) izlemelerinin uygun olacağıdır. Bir araştırmanın tasarımında bu sorulara cevap verilmesi gerekli olmakla birlikte cevabın alacağı somut biçim ve içerik daha öncelikli soruların cevabının nasıl verildiğine bağlıdır.

Öte yandan bir araştırma sürecine ne ile ve nasıl başlanacağına, nasıl ilerleneceğine dair değişik türden yazılı kaynaklarda (örneğin sosyolojiye giriş kitaplarında; metodoloji, bilimsel araştırma yöntem ve teknikleri hakkında yazılmış olan kitaplarda, vb.) bir araştırma sürecinde nasıl ilerlenmesi gerektiğine dair yapılan tanım, tasvir, tavsiye ve açıklamalarda farklı hususlara işaret edilmekte, farklı tavsiyelerde bulunulmakta ve bunlar da sık sık akıl karışıklığına yol açmakta ve yukarıda işaret edilen soruların sorulmasına neden olmaktadır. Bu tür kaynaklar öncelikli olarak belli bir araştırmanın nasıl yapılacağını öğrenmek isteyen herkes için şüphesiz ki araştırma öncesinde ve araştırma boyunca kendilerine müracaat edilen ve edilmesi gereken bir başvuru kaynağıdır. Ayrıca, bu kaynaklarda gösterilen yolların veya yapılan tavsiyelerin aynı zamanda araştırma süreci sonunda araştırmacıların kendi araştırmalarının hesabını vermelerinin bir kıstası ve meşruiyet kaynağı olduğu kadar araştırmaya bağlı olarak talep/elde edilecek maddi ve manevi haklar ve imtiyazların dayanağı ya da aksine olarak bu hak ve imtiyazlardan mahrum bırakılmanın gerekçeleri olarak da dikkate alınmakta olduğunu fark etmek gerekir. Nitekim çalışmanın bilimsel niteliği, bilimsel normlara uygunluğu veya bilime katkısı hakkında ortaya çıkan ihtilaflar akademi veya bilimsel topluluk içinde çözüme bağlanamadığında bunların yasa yoluyla çözümü gerekmekte fakat yasal bir çözüm de yine aynı türden kaynaklara veya bu tür bir başvuru kaynağı yazmaya ehil olduğu düşünülen kişilerin görüşlerine başvurularak çözümlenme yoluna gidilmektedir.²

Başvuru kaynaklarında yazılanların kafa karıştırıcı olmasının önemli sebeplerinden birisi bilimin ve bilimsel araştırmanın ne olduğu veya nasıl olması gerektiği hakkında farklı felsefi, metodolojik veya ideolojik yaklaşımlar tarafından benimsenmiş ve birbirleriyle çoğu halde uyumsuz olan başlangıç tanımları veya varsayımları olsa gerektir. Ama öte yandan araştırma süreci ve döngüsünün hangi yönleri ile ilgilenildiğine bağlı olarak diğer hususların zaten biliniyor olduğunun varsayılmış olması, bunların açıklanmasının ve ilgilenilen konu ile olan bağlantılarının ifade edilmesine gerek görülmemesi yahut ihmal edilmiş olması da kaynaklardan yararlanmayı güçleştiriyor veya yanlış anlamaya yol açıyor olabilir. Örneğin, Giddens (2008, s. 113) ve Neuman (2006, s. 21), ampirik bir araştırma sürecine bir araştırma konusu veya başlığı ile ilgili olarak “sorgulamayı odaklayıcı bir soru” tespit etmek suretiyle başlanması gerektiği hakkında hemfikirdirler. Fakat Neuman, yapılacak olan bir araştırma eğer *nicel-sayısal* verilere dayalı olacak ise, o takdirde araştırma sorusunun, belli bir şeyin niçin olduğu veya neden olduğu hakkında literatür okumalarından ve/veya gözlemlerden çıkarılan sonuçlardan hareketle, bir hipoteze dönüştürülmesi gerektiğine, yok eğer *nitel* verilere dayalı bir araştırma olacaksa, o takdirde de araştırmayı odaklayıcı bir bakış açısı benimsenmesi gereğine işaret eder. Neuman’ın aynı kaynaktan bu iki araştırma biçiminin döngüsüne dair çizmiş olduğu şemalarda (ss. 22-23) araştırmanın aşamalarını birbirlerine bağlayan döngünün merkezinde ise bir kuram bulunur. Buna karşılık, Giddens ise nitel ve nicel bir araştırma ayrımı yapmaksızın başlangıç sorularını sonuçta ne yapılmak istendiğine bağlı olarak sıralar. Bunlar arasında bir olgunun bir nüfus içindeki oranının tespitinden (kendi tabiri ile bir bilgi açığı) bir değişme veya gelişmenin niçin meydana geldiğinin (kendi tabiri ile bir muammanın) açıklanması gibi birçok farklı soru örneği yer alır. Öte yandan, kendisi tarafından formüle edildiği için adı Popper ile birlikte anılan hipo-deductive yönteminin döngüsünde (bkz. Moses ve Knutsen, 2007, s. 47) araştırma süreci bir sorun ile başlar, ardından gözlemi yapmak için geçici bir kuram ya da hipotezin ifadesine yönelir ve ardından kuramın ya da hipotezin iddia ettiği şeyin gözlenmesi yapılır ve bundan sonra onun kesinliği veya geçerliliği hakkında bir karar verme sorununa ilerler. Ancak bütün bu döngüyü işleten temel sorun aslında sonuçta verilecek olan kararın nasıl verileceği hakkında olup, bu sorun da bilimin amacının ne olması gerektiği ve bu amacı gerçekleştirmek adına bilimsel önermelerin nasıl bir içeriğe veya biçime sahip olması gerektiği hakkındaki başlangıç varsayımları veya kabullerine dayanır: Popper’a (2003, s. 58) göre, “bilim kavramlardan değil, [birbirleriyle tutarlı ya da aksine olarak çelişik olmayan] önermelerden oluşan bir dizgedir”. Bu önermeler mantıksal olarak olası dünyaları değil “gerçek dünyayı” yani deneyimimizin dünyasını ortaya koymalıdır (s. 63). Bilimsel araştırma sürecinde evrensel önermelerden “evrenselliği az olan önermeler türetilerek”

² Türkiye’de bilimsel araştırma ve yayınlarda dava konusu edilmiş etik ihlaller ile ilgili bir inceleme için bkz. Demircioğlu (2014). Etik ihlaller konusunun ilgili literatürde nasıl ele alınmış olduğu, hangi meri yasalarla ilgili oldukları, Yargıtay ve Danıştay’a intikal eden dava dosyalarından ne tür sonuçlar çıktığı ve sosyal ve beşerî bilimler için ne tür bir hukuki çerçevenin makul ve adil olacağına dair bir tartışma için bkz. Ünal vd., (2012).

kuramlar dizgesinin sınanması (ss. 71, 88) gerekir. Bu önermeler nesnel yani öznel arası sınanabilir olmalıdır ki, bu da bu önermelerin [bilimsel] yasalara uygun olarak ortaya konması, yeniden oluşturulabilir olmaları ve yanlışlanabilir nitelikte olma şartına bağlıdır (ss. 68-69). Önermenin ve bu önermenin kendisinden türetilmiş olduğu dizgenin geçerliliği hakkında karar pratik uygulamalar, deneyler vb. ışığında verilir ve bu karar şu iki biçimden birini alır: (i) Henüz yanlışlanmadığı için hipotezi askıda tutmak, kendi ifadesi ile “olumlu karar, dizgeyi yalnızca geçici bir süre için geçerli kılar” (s. 57) yahut (ii) karar olumsuz olduğu yani sınanan önerme ve dolayısıyla da bunun kendisinden türetilmiş olduğu dizge yanlışlanmış olduğu için, evrensel geçerlilik iddiasının kesin ve mutlak olarak ret edilmiş olduğuna hükmetmek ve buradan hareketle, daha daraltılmış bir evrensel geçerlilik iddiasına sahip (s. 83) ve ampirik araştırma yoluyla yanlışlanması mümkün olan yeni bir hipotezin oluşturulabilmesi için sorunu yeniden tarif etmek ve yeni bir hipotez/önerme türetmek/ifade etmek (ss. 57, 98-99). Zira “[i]lke olarak bilim oyununun sonu yoktur: Günün birinde bilimin önermelerini artık daha fazla sınamayıp onları bütünüyle doğrulanmış kabul eden oyundan atılır” (s. 77).

Ancak, Popper’ın araştırmanın nitel mi yoksa nicel mi yapılacağı sorusu ile ilgilenmediğine dikkat çekmekte yarar vardır. Sorun, bilimsellik iddiası taşıyan önermelerin/hipotezlerin nasıl olması ve onların isabetlilikleri hakkında nasıl karar vereceğimiz sorunudur. Bu nedenle de bu öngörülen biçimi almayan hipotezler ve aynı nedenle böyle hipotezlere kaynaklık edemeyen kuramlar ve bilme iddiaları bilim dışında olan şeylerdir.

Ampirik bir araştırma tasarlanmak istendiğinde, öncelikle konu hakkında geniş bir literatür incelemesi yapmak ve bu suretle konu hakkındaki mevcut bilgi bünyesine vakıf olmada belli bir doygunluk noktasına gelmek (yani “artık okunacak başka bir şey yok” kanaati hasıl olacak noktaya gelebilmek) bir araştırmacı açısından çoğu halde mümkün olmasa bile bunu yine de denemekte yarar bulunmaktadır. Belli bir konu hakkında bu geniş kapsamlı okumanın en vazgeçilemez kaynaklarının başında ise aynı veya yakın konularda yapılmış olan ampirik araştırmaların sonuçlarını paylaşan makale, kitap, tez vb. kaynaklar yer almaktadır. Bu tür çalışmalarda yöntemsel olarak nasıl ilerlendiğine dair açık veya zımnî ifadeler ise bir araştırmanın nasıl tasarlandığı ve sonuçlara nasıl ulaşıldığı hakkında somut ve her seviyedeki araştırmacı için belki de metodoloji ve araştırma teknikleri kitaplarından çok daha fazla olarak dikkate alınan somut örnekler oluşmaktadır. Ancak, dikkatle incelendiklerinde, bu çalışmaların birçok halde verili bir konudaki bilgimizin (tasvirlerimizin, açıklamalarımızın ve yorumlarımızın) içeriğinin yeterliliği, isabetliliği, kesin olup olmadıklarını değerlendirmek yahut belli bir konudaki bilgi açığını gidermek amacıyla ampirik bir araştırmaya başvurmadıkları görülmektedir. Aksine, bu çalışmalardan bazılarının: (i) Mevcut bilgi bünyesi yahut belli kuramın iddiaları çerçevesinde cevabının ne olduğunun veya olacağına zaten daha araştırma sürecinin başında bilindiği varsayılan yahut araştırmayı yapmadan önce zaten bilinen bir hususun bu bilgi bünyesinin (pratikte belli bir kuramın) hangi şekilde yorumlanması veya işe koşulması yoluyla elde edileceği ile ilgilendikleri, (ii) bazılarının buna da karar vermiş olarak hükmü haklı çıkaracak verilerin nasıl üretileceği ile ilgilendikleri, (iii) bazılarının konusu ve amaçları yeterince iyi düşünülmemiş bir şekilde ampirik bir araştırma yapıp yahut hazır (yani araştırmacı tarafından değil, başkaları tarafından üretilmiş ve erişilebilir olan) veri kullanıp, ardından ortaya çıkan sonuçları yahut örüntüleri gerekçeleri yeterince ve ikna edici olarak açıklanmamış olarak belli bir kuram tarafından açıklanmakta/tahmin edilmekte olduğunu ifade/iddia ettikleri, (iv) diğer bazılarının araştırma sürecinde araştırmanın nihai karar verme amaçları ile uyumlu olmayan veriler derledikleri ve fakat bu verilerin benimsemiş oldukları kuramı desteklediği veya kavramların işaret ettiği vasıfları yansıttıkları/taşıdıkları türünden hüküm vermeye yöneldikleri, (v) bir kısmının araştırmanın amaçları arasında olmayan ve derlenmiş veriler yardımı ile de haklarında bir şey söylenemeyecek konularda öneriler geliştirdikleri yahut uygulamaların hangi yönde olması gerektiği konusunda karar verdikleri ve tavsiyelerde buldukları, (vi) bir kısmının ise neyi sorun edindiği belli olmayan araştırmalar oldukları görülmektedir. Ancak bunlar sonuç olarak ortaya çıkmış olan raporlarda (makalelerde, tezlerde, kitaplarda, vb.) yazılmış olanlardan hareketle örnek olması için seçilmiş biçimlerdir.³ Fiiliyatta araştırma sürecinde nasıl ilerlendiği, bir kuramın araştırmanın hangi safhasında

³ Bu değerlendirmenin arka planında yazarın bizzat kendisi tarafından aşına olunan çalışmalar yanında yine yazar tarafından okutulmakta olan lisans üstü metodoloji dersleri kapsamında bugüne kadar dersi alan öğrencilerin belli bir

dikkate alındığı veya hiç alınıp alınmadığına dair Arabacı'nın bizzat araştırmacıların kendileriyle yapmış olduğu mülakatlara dayalı olarak aktarmış olduğu örneklerde, araştırma raporlarında izlenmiş olan yöntem ve kuram tercihinin dair açıklamaların oldukça farklı yollar izlenerek verilmiş bir karara dayandığı görülmektedir (Arabacı, 2018, s. 273). Ayrıca, bazı araştırmalarda izlenmiş olduğu belirtilen yöntem ile fiiliyatta izlenmiş olan yöntemin aynı olmadığı, aynı yöntemler kullanılarak deneyler tekrar edildiklerinde (doğa-fen bilimlerinde) aynı sonuçların elde edil(e)mediğine bilimsel araştırma ve yayın etiği ile ilgili tartışmalar vesilesi ile işaret edildiği de vaki olmaktadır. Dolayısıyla, bilim felsefesi ve metodoloji tartışmalarında bilimin ne olduğu ve nasıl yapılması gerektiği hakkındaki tartışmalar veya öneriler ile fiiliyatta araştırmacıların kendi araştırmalarını nasıl tasarladıkları ve araştırmalarında nasıl ilerledikleri arasında daha gevşek bir ilişki olduğu, hatta bazı araştırmalarda bu tartışmaların hemen hiç dikkate alınmadığı yahut farkında olunmadığı (bkz. Bereketli, 2023) izlenimi uyandıran örneklerle karşılaşmak da mümkündür.

Bu gözlemler dikkate alındıklarında araştırma tasarımımızı nasıl yapacağımız ve onu nasıl daha iyi kılabileceğimiz konusunda öncelikli olarak düşünmemiz gereken şeyin hangi kuramdan hareket edeceğimiz, hangi yöntemi izleyeceğimiz, hangi tür araştırma yapacağımız, hangi tür veriler derleyeceğimiz ve onları nasıl analiz edeceğimiz değil, bilimin ve bilimsel araştırma sürecinin doğasının ne olduğunu da dikkate alarak ampirik bir araştırma süreci sonucunda ulaşmak istediğimiz amaçların doğası hakkında düşünmek ve bu konuda tatminkar bir kanaate varmak ve bunun ardından diğer sorunlara yönelmek olduğu söylenebilir.

Bilimin ve Bilimsel Araştırma Sürecinin Doğası

Kadim Yunan felsefesinin bilmek (episteme) ve inanmak (doxa) arasında inşa etmeye ve sürdürmeye çalıştığı ayrımı yıkan bir şekilde, bugün anlaşılan haliyle bir şeyi bilmek demek anlamında bilgi (Latince cognitio ya da scientia) bir şeyin (mevcudiyeti, mahiyeti, etkisi, diğer olgularla ilişkisinin biçimi, derecesi, vb.) doğru olduğuna temeli/yapısı (foundation) ve/veya tutarlılığı (coherence) dikkate alınarak oluşturulmuş ve cevaz verilebilir (justifiable) bir inanç demektir. Yine günümüz anlayışı itibarıyla bu anlamda bilmenin kaynakları ise: (i) Algı (perception), (ii) içe bakış (introspection), (iii) hafıza (memory), (iv) akıl (reason) ve (v) tanıklık (testimony) olarak sıralanmaktadır. Bu bilgi kaynakları vasıtası ile oluşturmuş olduğumuz inançlarımızın hepsinin kendine has sınırlılıkları, bizi yanıltıcı vasıfları (hafızanın unutma ile malul olması gibi) olmakla birlikte içe bakış yolu (bir kimsenin kendisinin acıkmış yahut susamış olmasını bilmesi, belli bir ağrıyı hissediyor olması gibi) bir kimsenin bir şeye olan kendi inancı konusunda hakkında daha az yanılabilen bir bilgi kaynağı olarak özel bir yer işgal eder (Steup ve Neta, 2020).

Bilginin asli hüviyeti hakkındaki bu tanım dikkate alındığında bilimsel bir araştırma sürecini belli bir konudaki inançlarımız-bilgimiz (somut olarak belli olguların mahiyeti, miktarı, vasıfları, diğer olgularla ilişkileri ve doğurdıkları sonuçlar hakkındaki inançlarımız, yorumlarımız, açıklamalarımız ya da uygulamalarımız, vb.) hakkında daha tutarlı inançlara; somut olarak araştırma sürecinin başlangıcında sahip olduğumuz inançlarımızda daha makul ve kabul edilebilir bir kesinlik, ilerleme, iyileşme, gelişme veya genişlemeye işaret eden bir sonuca ulaşmak adına yaptığımız bir çalışma olarak tanımlamak bir başlangıç tanımı olarak işe yarar görünmektedir.

Ampirik Bir Araştırma Tasarımının Dâhili Bileşenleri

Yukarıdaki nitelendirmeyi hak edecek bir araştırma yapılabilmesi, alanında yetkin veya değil, her araştırmacı için birçok hususun dikkate alınmış olmasını ve araştırma sürecinin başında, içinde ve sonunda

---

inceleme kılavuzuna dayalı olarak yapmış oldukları, toplam sayısı 400'e yaklaşmış olan ve yayınlanmış olsun ya da olmasınlar Türkiye'de veya başka ülkelerde yapılmış olan yüksek lisans ve doktora tezi incelemelerden ortaya çıkan bazı genel sonuçlar bulunmaktadır. Benzer şekilde, çalışma boyunca belli bir konuyu açıklamak veya örneklendirmek amacıyla seçilmiş olan örnekler veya kendilerine atıfta bulunulan çalışmalar da yazarın kendisinin araştırma, eğitim ve diğer görevleri vesilesiyle aşına oldukları arasından seçilmiş olup, başka araştırmacılar aynı konularda başka örneklerle de müracaat edebilirler.

bunların başarılı bir şekilde cevaplanmış ve çözümlenmiş olmasını gerektirir. Ana başlıkları ile bunlar şu şekilde sıralanabilir: (i) Belli bir araştırma amacına erişmek ya da araştırma süreci sonunda belli bir epistemik başarı elde etmek için amacın doğası ve bunun gereği olarak araştırmanın iç döngüsünün nasıl tasarlanması ve izlenmesi gerektiğine dair hususlar, (ii) bu şekilde belirlenmiş olan döngünün gereklerini yerine getirmek için ihtiyaç duyduğumuz kaynakların ve tâbi olacağımız kural, kısıt ve şartların neler olduklarına dair hususlar ve (iii) ve araştırmacı veya araştırmacılar olarak kendi bireysel, toplumsal ve entelektüel durumumuza dair hususlardır.

Araştırma sürecinin başında bu hususlar hakkında önceden olabildiğince iyi bir değerlendirme yapmak ve belirlenmiş olan araştırma sorununun tamamını veya dâhili bütünlüğe sahip bir boyutunu ele alacak şekilde araştırmayı tasarlamak hem araştırmacının icrasını/uygulamasını hem verilerin değerlendirilmesini ve yorumlanmasını kolaylaştırmanın hem de bu suretle araştırma sonucunda elde edilmek istenen epistemik başarıya, yani bilme başarısına ulaşmanın daha makul ve verimli bir yoludur.

Metodoloji tartışmalarında araştırmanın iç döngüsüne dair hususlar çoğu halde soyut bir felsefi tartışma mahiyeti taşıdıklarından bir anlamda zorunlu olarak diğer hususlardan bağımsız bir mesele olarak ele alınmaktadırlar. Ancak, bunların somut bir araştırma tasarımında nasıl ve niçin dikkate alınması gerektiği göz ardı edilen hususlar da değildir. Aksine, özellikle araştırma yöntem ve teknikleri yahut araştırma sanatı gibi konularda yazılmış olan kaynaklarda tasarım konusu önemle üzerinde durulan konulardan biridir. Bu çalışmada esas olarak birinci kategoride yer alan hususlar ele alınacak olup diğer hususların neler olduklarına sadece kısaca işaret etmekle yetinilecektir. Bu nedenle önce kendileriyle ayrıntılı bir şekilde ilgilenilmeyecek olan hususları tarif edip, ardından araştırmanın iç döngüsünün tasarımı meselesini ele almakta yarar bulunmaktadır.

Bir araştırmayı yapabilmeyen kural ve kısıtları ile kastedilen şey, başta araştırma etiği veya ahlakına dair hususlar olmak üzere, verili bir zamanda belli bir toplumda ve/veya akademi/disiplin içinde geçerli veya kendisine uyulması beklenen kurallar, yasalar, yönetmelikler, siyasal ve toplumsal durum, araştırmacının araştırma yapabilmek için sahip olduğu kişisel veya kurumsal kaynakları (alet, edevat, teçhizat, laboratuvar, kütüphane, arşiv, çalışma mekânı, mali kaynaklar, araştırmada istihdam edilebilir insan gücünün vasfı ve miktarı, kendisine tanınan zaman, süre, vb.), eğer bir başka kurumdan gelen bir araştırma talebi ise, tam olarak araştırmacıdan ne istendiği gibi hususlardır. Örneğin araştırma ve yayın etiğine dair hususlar belli türden araştırmaların yapılmasına izin vermiyor veya yalnızca belli şartlar altında izin veriyor olabilirler. Ancak, Wiles ve Boddy'nin (2013, s. 1) işaret ettikleri üzere, etik kural ve kısıtlar aynı zamanda araştırmanın daha iyi tasarlanması için bir fırsat da sunar. Benzer şekilde, yasalar kişisel verilerin bilimsel araştırmalarda nasıl kullanılacağına dair özel hükümler içeriyor olabilirler. Bu tür düzenlemelerin ilkelerini veya hükümlerini göz ardı etmek yerine dikkate almak da etik ilkeler örneğinde olduğu gibi araştırmayı daha iyi tasarlamak ve aksi davranışın doğuracağı bir dizi hukuki sorundan ve yaptırımdan sakınmak için bir fırsat sunar.

Araştırmacının kendisine dair hususlar ile kastedilen ise araştırmacının kendisinin belli bir konudaki bilgi birikiminin vasfı, miktarı; bilgi kaynaklarından yararlanmak, ilgili kişiler ile iletişim kurmak, kendi düşünce ve fikirlerini ifade etmek için sahip olduğu dil becerileri; hangi araçları kullanmak konusunda bilgi veya deneyim sahibi olduğu, hangi türden verilerle çalışmaya aşina olduğu, bireysel sağlık durumunun veya cinsiyetinin yahut akademik veya toplumsal yükümlülüklerinin talepleri ile araştırma sürecinin taleplerinin ne oranda birbirlerine yardımcı oldukları ve/veya olmadıkları vb. hususlardır. Bu kapsamda araştırmacının bilgisi, donanımı ve deneyimi itibarıyla ehil olmadığı bir konuda araştırma yapmaya teşebbüs etmemesi hem etik hem de pratik bakımdan daha doğru bir yol olacaktır. Dahası, yukarıda ilgili literatürle aşinalık söz konusu olduğunda “artık okunacak başka bir şey yok” kanaati hasıl olacak noktaya gelmek şeklinde tarif ettiğimiz doyunluk noktası ve fakat bunun her zaman mümkün olmayacağına işaret ettiğimiz sorun düşünüldüğünde, belli bir konu hakkında yayınlanmış çalışmalara fiziki veya elektronik olarak ulaşmanın mümkün olduğu bir durumda bile araştırmacının kendi dil becerilerinin bunların ancak bir kısmını incelemesine izin vereceği gerçeği ampirik bir araştırmanın önemli kısıtlarından birini oluşturur.⁴

⁴ Günümüzde gelişmiş teknolojiler sayesinde, yapıları birbirlerine yakın ve kelime dağarcıkları arasında yoğun ve karşılıklı alışveriş olan diller arasında belli oranda, özellikle kelime veya kavramların lafzi anlamı söz konusu

Araştırmanın iç döngüsü ile ilgili olarak dikkate alınması gereken “amacımızın doğası” ifadesi ile kastedilen şey ise araştırma sonunda ne tür çıkarımlarda bulunacağımız ve bunlar hakkında ne tür verilere dayalı olarak ve nasıl bir yol/metodoloji izleyerek nasıl karar vereceğimiz ile ilgilidir. Yukarıda araştırmacıların kendi araştırmalarında nasıl ilerlediklerine dair gözlemler vesilesiyle işaret edildiği üzere, kendi araştırmalarının iç döngüsü hakkında bir karar verme sorununda araştırmacıların aslında farklı şeyler amaçlamış oldukları fakat bazı hallerde amaçları ile ampirik araştırma sürecinin kendi iç döngüsü hakkında iyi düşünmedikleri anlaşılmaktadır.

Ampirik Bir Araştırma Süreci Sonunda Elde Etmek İstedığımız Epistemik Başarı: Yapılabilecek Çıkarımların Kategorileri ve Biçimleri

P. 6 ve Bellamy’e (2012, s. 12) göre, ampirik bir araştırma sonucunda elde edeceğimiz bilgi yani “cevaz verilebilir çıkarımlar” esas olarak: (i) Tasvir edici, (ii) açıklayıcı ve (iii) yorumlayıcı olmak üzere üç ana kategoriye ayrılır. Yazarlar, bunların içeriğini özetle aşağıdaki şekilde tanımlamakta olup, Hoyningen-Heune (2008, ss. 171-173) bunlara köşeli parantez içinde ifade edilmiş hususları da dâhil etmektedir. Hoyningen-Heune’nin belirttiği hususlar örnek verme amacı taşıdıklarından bunlara başka hususlar da eklenebilir ki, çift köşeli parantez içinde verilenler bu amaçla yapılmış eklemelerdir:

- Belli bir şeyin meydana gelip gelmediği, miktarı, sayısı vb. hakkında betimleyici (descriptive) bir hüküm-çıkartım [kategorileştirmeler, nedensel veya taksonomik gruplandırmalar, tarihte, sosyolojide veya doğal bilimlerde dönemleştirmeler, tarihte, sosyolojide veya siyasette olayların sırasını ve seyrini belli rivayet biçimleri [[örneğin zafer, trajedi, taşlama-kinaye ve komedi (bkz. Moses ve Knutsen, 2007, ss. 207-208)] ile rivayet etme, vb.],
- Belli bir sonucun ne tarafından meydana getirildiği veya niçin, nasıl ve ne marifetiyle meydana geldiği hakkında açıklayıcı bir hüküm-çıkartım (explanatory) [tarih ve bazı sosyal bilimlerde sonucun açıklanmasını belli bir rivayet biçimi ile yapma, kuramlar tarafından desteklenmiş genelleştirilmiş tasvirler; aktörlerin inançları, değerleri, çıkarları tarafından açıklanmış eylemler; sistemleri oluşturan parçalar ve bu parçaların etkileşimine eşlik eden düzenliliklere atfla indirgemeci açıklamalar] [[belli bir “izm”i veya yaklaşımı (yapısalcılık, işlevselcilik, vb.) benimsemiş olanların hemen her şeyi belli bir sistem yahut yapının işleme yasaları dedikleri hususlara atfla yapmaları]] ve
- Belli bir sonucun/durumun bireyler veya gruplar tarafından nasıl algılandığı, onların bu olgular veya sonuçlarla ilgili olarak sahip oldukları inançlar, fikirler, duygular veya tasnif biçimlerinin neler oldukları hakkında yorumlayıcı (interpretative) bir hüküm-çıkartım (ki, büyük ölçüde betimleyici çıkarımlarla örtüşür) (s. 12).
- Perry 6 ve Bellamy’den (2012) farklı olarak, Hoyningen-Heune (2008, ss. 173-174) araştırma sonucunda erişilecek sonuçlardan birini de tahminler olarak sıralamaktadır ve bunlar arasında: (i) Düzenliliklere dayalı tahminler (güneşin yarın doğacağı gibi), (ii) birlikte değişmeye dayalı

olduğunda, yaklaşık bir fikir edinmeye yetecek ölçüde elektronik bir tercüme (machine translation) yapmak/yaptırmak kolaylaşmış durumdadır. Ancak, bu suretle üretilmiş olan tercüme metinlerin henüz her iki dile yeterince hâkim olan ehil bir kişi tarafından incelenme ve düzeltilme ihtiyacı olmaksızın, özellikle kelimelerin ıstılah anlamlarının önem taşıdığı çalışmalarda güvenle yararlanabilir oldukları söylenemez. Kaldı ki, yazarın ne kastettiğinin veya kelimenin anlamının ne olduğunun aynı dili konuşanlar veya tercümenin bizzat ehil olduğu düşünlen kişiler tarafından yapıldığı durumlarda bile hiçbir zaman tatminkâr bir şekilde çözüme kavuşturulamadığı dikkate alındığında araştırmacının makine tercümesine dayanmak suretiyle üreteceği metinlere dayalı olarak belli bir kavramın/kelimenin yahut cümlenin anlamı konusunda karar vermesinin çok büyük güçlük oluşturacağı aşikardır. Bu durumun en tipik örneklerinden biri olarak Weber’in *The Theory of Social and Economic Organization* (1964 [1946]) ismi ile İngilizceye çevrilen derlenmiş metinlerinde tercümenin editörlüğünü yapmış olan Parsons’ın metnin başından itibaren Weber’in kullanmış olduğu kimi kavramların İngilizce karşılıklarını bulmada çekilmiş olan zorluklara dair dipnotları (s. 87 ve devamı) örnek gösterilebilir. Benzer türden zorluklar az veya çok her tercüme sürecinde mevcut olup bazı hallerde bunlar önemli yanlış anlamalara da yol açmaktadır.

tahminler (barometrik ölçüm ve hava değişikliklerine bağlı tahminler gibi), (iii) kuramlara dayalı tahminler (Einstein'ın çekim kanununa dayalı olarak Neptün'ün keşfedilmesi gibi) ve (iv) bilgisayar modellemelerine dayalı tahminleri örnek olarak vermektedir.

Bu kategorilerde ifade edilmiş olan sonuçlardan birini elde etmek çoğu halde kaçınılmaz bir şekilde diğer kategorilerde yer alan hususlar bakımından da durumun gözetilmesini gerekli kılar. Zira örneğin bir açıklamanın veya yorumun yapılabilmesi aynı zamanda bunların yapılabilmesi için kendilerine müracaat edeceğimiz nesnelere/şeylerin hangi mahiyette veya sıklıkta yahut kategoride yer alan hususlar oldukları hakkında bir hükmün de verilmiş olmasını gerektirir. Yahut tersine olarak, açıklama veya yorum aynı zamanda açıklama için kendilerine müracaat edilecek şeylerin/nesnelere kendilerinin ne oldukları, hangi vasıflara sahip oldukları/olmadıkları yahut hangi kategoriye dâhil olduklarının/olmadıklarının da ifade edilmesini gerektirir. Bu nedenle de bunların sadece başlangıçta tanımlanmış olmaları yeterli olmayıp, araştırma süreci sonunda başlangıç tanımlarının (ve şüphesiz varsayımların) yeterliliği hakkında da çıkarımların yapılmasını gerektirir.

Eğer ampirik bir araştırma yapmak suretiyle ulaşabileceğimiz amaçlar ya da yapabileceğimiz çıkarımlar ana kategorileri ile yukarıda ifade edilenlerden oluşuyorlarsa, o takdirde araştırma sürecinin başlangıcı bizim ampirik bir araştırma yoluyla incelemeye alacağımız varlıklar, nesnelere, haller, durumlar vb. hakkında bu kategorilerde yer alan hususlarla ilgili olarak sadece bir soru sorduğumuzu değil aynı zamanda sorularımızın cevabını kuramsal spekülasyon yoluyla değil, ancak ve ancak ampirik bir araştırma yoluyla cevaplayabileceğimizi düşündüğümüzü ve sonuç olarak da bu yolla belli türden bir bilme başarısına veya başka türden bir başarıya ulaşmayı amaçladığımızı gösterir. Ancak, *bir araştırma sorusu bir araştırma sorunu tarif etmez*. Örneğin, belli bir varlık yahut nesnenin hangi kategoriye ait olduğu türünden bir soru zorunlu olarak betimleyici kategoride yer alan bir çıkarım yapmayı zorunlu kılar, belli bir sebebin belli bir sonuca yol açıp açmadığı veya belli bir sonucun ne tarafından meydana getirilmiş olduğu sorusu açıklayıcı kategoride yer alan çıkarım yapmayı zorunlu kılar. Ancak bizi bu çıkarımları yapmaya ve bunun için de ampirik bir araştırma yapmaya sevk eden sorunun kendisini ifade etmez. Bu nedenle ampirik bir araştırmanın tasarlanması bizi ampirik bir araştırma yapmaya sevk eden “sorunun” kendisinin ifade edilmesini gerektirir.

Bilgi Açığının İfade Edilmesi ya da Araştırma “Sorununun” Tanımlanması

Ampirik bir araştırma sorununun tarif edilmesi çok genel olarak yukarıda ifade edilmiş olan kategorilerde yer alan hükümlerimiz-yahut inançlarımız-konusunda hissettiğimiz ya da gördüğümüz ve iyi ifade edilmiş bir eksikliğin (yani İngilizce tabirle “knowledge deficit”, bkz. Luhman 1998, s. 38, krş. Giddens, 2008, s. 113) kendisinin ifade edilmesini ve bunun hangi kavramsal veya diğer türden araçları, hangi kaynakları, hangi yöntemi, muhakeme usullerini kullanarak ve hangi kısıtlar altında (hem araştırmanın iç döngüsü hem de yukarıda işaret ve ifade edilmiş olan diğer hususlar dâhilinde çözümlenebilecek) bir sorun olduğunun tarif edilmesi demektir. Bu konuda Haig ve Evers (2016, s. 9) Nickels'a (1988) atıfla *kısıt-dâhil etme* kuramı (constraint-inclusion theory) diye adlandırdıkları bir kuram çerçevesinde durumu özetle şöyle ifade etmektedirler: ‘Bir araştırma sorununun tarifinde, amaçlar, soruna çözüm bulunması talebi ve bu amaçlara ulaşılması üzerindeki bütün kısıtlar bir bütün olarak araştırma sorununa harici unsurlar olmayıp, aksine bunlar sorunun dâhili bileşenlerini oluştururlar’. Dolayısıyla, bu yaklaşım dikkate alındığında, araştırma sorununun tarifinde ve araştırmanın tasarımında sadece araştırmanın iç döngüsüne ait hususlar değil aksine bir araştırmayı yapabilmeyi kural ve kısıtları ve araştırmacının kendisine dair hususlar kapsamında işaret edilmiş olan hususları sorunun dâhili bileşenleri olarak düşünmek gerekir.

Araştırma pratikleri dikkate alındığında, araştırmacıların bilgi açığını farklı biçimlerde ifade ettikleri görülmektedir:

- Bu ifade biçimlerinden biri, bilgi nesnelimizin bizim bu nesnelere hakkındaki bilgilerimizin öngörülerine neden veya hangi vasıfları nedeniyle uydukları/uymadıkları, bu öngörülere göre neden hareket ettikleri/etmedikleri türünden bir sorun tarifidir.
- İkinci bir sorun tarif etme biçimi, nesnelere kendi durumları dikkate alındığında, bizim inceleme nesnelere hakkında sahip olduğumuz bilgilerin veya inançlarımızın nesnelere veya hangi yönünün/yönlerinin bunların vasıflarını ifade etme veya davranışlarını anlama, açıklama ve yorumlamada yeterli/yetersiz oldukları şeklindeki bir sorun tarifidir.
- Üçüncü bir tarif etme biçimi, ne elde edeceğimiz hakkında hiçbir kanaatimizin olmadığı bir durumda ne yaptığımızı tam olarak tarif ederek bir uygulama yoluyla elde ettiğimiz sonucun bildiklerimiz bakımından neye benzediğini tasvir etme ve tanımlama sorunudur.
- Bir anlamda buna benzer şekilde, mevcut bilgilerimiz dâhilinde sadece belli bir evren için geçerli veya sadece onda var olduğunu düşündüğümüz varlıklar, haller veya ilişkilerin başka evrenlerde yahut varlıklar açısından da geçerli olup olmadığını bilmemek de bir bilgi açığı sorunu olarak ifade edilebilir.

Bu sorun tarif etme biçimlerinin her biri mevcut bilgilerimizi bir şekilde dikkate alıyor olsalar bile sorunun tarif edilme biçimi her defasında dikkatlerimizi farklı hususlara yönelttiği için tarif edilen bilgi açığını giderebilecek ampirik bir araştırmanın tasarımının kısıtlarını, araçlarını ve şartlarını olduğu kadar inceleme, sorgulama ve muhakemenin doğrultusunu; araştırma sonunda yapılacak çıkarımların makul ve itibar edilebilir oluşlarını ve nihayetinde ulaşmayı umduğumuz epistemik veya diğer türden başarılarımızın elde edilme şartlarını ve biçimlerini değiştirdiğini fark etmek gerekir. Dahası, sorun her ne şekilde tarif edilmiş olursa olsun, elde edeceğimiz sonuçların veya yapacağımız çıkarımların aynı konu hakkında mevcut veya mümkün diğer sorun ifade etme biçimlerini, birbirleri ile rekabet halindeki betimleyici, açıklayıcı ve yorumlayıcı çıkarımlar hakkında da doğrudan veya dolaylı olarak bir hüküm verme anlamına geleceğine tekrar dikkat çekmek gerekir.

Araştırma Sorununa Yaklaşım Biçimleri: Kuram-güdümlü ve Sorun-güdümlü Araştırma

Metodoloji tartışmalarında bir araştırma sorununun genelde şu iki yaklaşımdan biri ile ele alınabileceği ifade edilir. Bunlar: (i) Kuram-güdümlü (theory-driven) ampirik araştırma ve (ii) sorun-güdümlü (problem-driven) ampirik araştırma.

Kuram-güdümlü Araştırma

Kuram-güdümlü ampirik bir araştırma belli bir bilgi bünyesi olarak belli bir yaklaşımı yahut kuramı, ona eşlik eden varsayımları, kavramsal araçları ve epistemik başarı ölçülerini kendileri hakkında sorgulama yapmaya gerek olmayan bir kıstas olarak alır. Bu tür araştırmalar genel olarak yukarıda ifade edilmiş olan soru sorma biçimlerinden ilki ile hareket eden çalışmalardır. Bu tür bilim yapmanın amacı çoğu halde Kuhn'un (2016, s. 187) ifadesi ile "sonuçta elde edilecek şeyin ne olduğunun araştırmanın başında bilindiği fakat bunun kuramın hangi modeli veya yorumu yoluyla elde edileceğinin henüz bilinmediği" türünden bir araştırma sorununa veya bilgi açığına (knowledge deficit) işaret eder veya bunu tarif eder. Bu haliyle böyle bir yaklaşım esas olarak yine Kuhn'un (1970, ss. 23-34) "normal bilim" ("normal science") diye tarif ettiği bilim yapma biçiminin mantığına sahiptir ya da ona yakın düştüğü söylenebilir. Bu tür sosyal bilim araştırmalarında, Kuhn her ne kadar sosyal bilimlerin alanını büyük ölçüde paradigmatik değil paradigma öncesi safhada bir bilim yapma seviyesinde görmek eğiliminde olmakla birlikte, kuram ve onun varsayımları, kavramları ve epistemik başarı ölçütleri birer kıstas olmaya devam ettiği müddetçe, sorun yani muamma birçok yol izlenerek çözülmeye (puzzle solving) çalışılır. Bir yol, ampirik alanda kuramı teyit edecek örnek(ler) aramak yahut inceleme altındaki nesnelere kuramı teyit edici olan vasıflarını bulmaya/öne çıkarmaya yönelmek olabilir. İkinci bir yol kuramın temel varsayımları yahut kavramlarını dikkate alarak sorunun cevabını oluşturacak bir yorum veya hipotez geliştirmek olabilir. Üçüncü bir yol,

inceleme altındaki nesnelere öngörülen şekilde davranmasını engelleyen şartların neler olduklarını araştırmaya yönelmek olabilir (krş. Kuhn, 1970, ss. 25-30).

Kuram-güdümlü bir araştırma doğası itibariyle muhafazakâr bir bilimsel faaliyeti temsil eder. Zira peşinen benimsenmiş olan bir kuramın veya yaklaşımın araştırmacı tarafından anlaşıldığı haliyle temel bileşenleri ayakta tutulmadan ve olgular karşısında başarılı bir şekilde ayakta durduğu gösterilmeden onun benimsenmiş olması meşruiyetini yitirir. Bu nedenle bu tür araştırmalarda temel karar verme sorunu kuramın/yaklaşımın temel bileşenlerinin neler olduklarına ve kurama ne kadar ekleme veya ondan ne kadar çıkarma yapıldığında (yani hangi unsurların fazlalık olduğuna karar verilip, bunlar elendiklerinde) onun hâlâ aynı kuram olmaya devam edeceği ya da yeni bir kuram olarak adlandırılacağı sorundur-ki bunlar genel olarak kuram ya da paradigma içi ihtilaflar üretir. Ancak, araştırmalarında bu şekilde ilerleyenler kabul ve teslim etmek istemeseler veya farkında olmasalar bile, bu yolların hiçbiri esas olarak kuramın ya da yaklaşımın kendisinde neyin eksik olduğunu sormak istemez, ta ki, bu şekilde devam etmek artık sürdürülemez bir hal alıncaya kadar. Örneğin, bazı Marksist yazarlar, örneğin Michael Burawoy ve Elin Olin Wright (2002) benimsenmiş olan temel kuram/yaklaşım tarafından öngörülen veya tahmin edilen yok oluşun aksine kapitalizmin kendisini bugüne kadar yenilemeyi başarmış veya hayatini sürdürmüş olmasından dolayı, en azından bazı sosyolojik fikirleri içeriye taşıyarak toplumsal bir kuram olarak Marksizm'in yenilenmesi gerektiğini düşünmektedir. Buna karşılık, yine genel olarak Marksist bir yaklaşımı benimsemiş oldukları ifade edilen bir başka grup araştırmacı ise (bkz. Boltvinik ve Mann, 2016; Boltvinik, 2016, s. 45) başta Marx'ın kendisi olmak üzere, ister sol ister sağ cemahtan olsun, kuramcılarının-araştırmacılarının ittifak halinde kapitalist modernleşme karşısında köylülerin/köylülüğün yeryüzünden silineceği öngörülerine rağmen nasıl olup da onların varlıklarını sürdürmeyi başardıklarını yine Marksist bir yaklaşımla açıklamaya çalışmaktadırlar.

Kuram-güdümlü bir araştırma yaklaşımını benimsemiş olanlar açısından muhafazakârlığı sürdürebilmek için çoğu halde kendisine sığınabilecek iki entelektüel sığınaktan biri her defasında hazır görünür. Bunlardan birincisi kuram içinden üretilmiş yorumlardan herhangi birisinin kuramı yeterince iyi ifade etmediği ve bu nedenle yeni bir yorum geliştirme gerektiği ifade edilebilir ki, böyle bir durumda sorun yorumlayanla sınırlı kalır veya öyle görülür. Bu hal Bird'ün, Kuhn'un görüşlerini özetlerken ifade ettiği şeyle örtüşür: "Normal bilim zamanında bir bilimcinin belli bir sorunu çözmemiş olması asli olarak bilimcinin kendi kapasitesini yansıtacaktır. Daha insafli davranıldığında, başarısızlık paradigma ile ilgili olguların henüz gün yüzüne çıkarılmadığına yahut uygun tekniklerin geliştirilmemiş olduğuna bağlanabilir" (Bird, 2000, s. 24). İkincisi ise, herhangi bir gözlemin bir kuram hakkında kesin bir hüküm vermeye yeterli olmayacağı (underdetermination of theory by observation) anlayışıdır. Esas olarak yanlışlamacılığa karşı bir eleştiri olarak dile getirilen bu husus önemli olmakla birlikte eğer gözlem/inceleme sonucunda kuramlarımız yahut belli bir konudaki bilgimiz hakkında belli bir yönde veya biçimde bir karar veremeyecek isek o takdirde ampirik bir araştırma yapmamızın gereği de ortadan kalkmakta ve bilgi veya inançlarımız ampirik denetimden muaf tutulması gereken bir konuma yükseltilmektedir. Buna karşılık bilim dünyasında artık kendilerine müracaat etme gereği duymadığımız çok sayıda kuram olduğunu ve bunlar hakkındaki kararımızın onların iddialarını dışarıdan bir denetime tutan ampirik araştırma sonuçlarına ya da onların pratik bir sorunun çözümüne uygulanmasından elde edilen fiili sonuçlara dayalı olduğunu (örneğin dünya merkezli gök sistemi kuramının yahut Jean-Baptiste Lamarck'ın evrim kuramının temel iddiası olan 'sonradan kazanılan özelliklerin aktarılması' fikri (Burkhardt, 2023) dikkate aldığımızda bu ikinci sığınanın her halde ve şartta kendine sığınabilen bir sığınak olmadığını belirtmek gerekir.

Kuram-güdümlü ampirik araştırmaların aslen mevcut bilgilerimizin harici veya pratik yeterliliklerini değerlendirmek (bkz. Sayer, 1992, ss. 65-71) amacı taşımadıklarını aksine ya kuramın iddialarını sınırlı bir alanda kanıtlamak amacı taşıdıkları ya da aşağıda açıklanacağı üzere, bir teşhis girişimi temsil ettikleri söylenebilir. Bu yaklaşım sosyal bilimlerin alanında çoğu kez belli bir "cılık" veya "izm" ile ifade edilen (örneğin işlevselcilik, yapısalcılık, çatışmacılık vb.) yahut belli bir siyasal veya normatif gündemi olan araştırma programları veya toplumsal hareketler (örneğin Marksizm, Frankfurt Okulu, feminist hareket-yaklaşım, vb.) veya kendilerinin böyle bir gündemi olan araştırmacılar tarafından benimsenen bir yaklaşım olduğunu ama bunlarla sınırlı olmadığını belirtmek gerekir. Aksine, Arabacı'nın (2018: ss. 268-296) çalışmasında da görüldüğü üzere, bazı araştırmacıların kendi çalışmalarında belli bir yaklaşımı veya kuramı

bazen daha araştırmanın başlangıcında bazen araştırmanın son safhasında benimsedikleri ve buna gerekçe olarak da farklı şeylere işaret ettikleri görülmektedir: Metodoloji ve araştırma teknikleri hakkındaki kaynaklarda belli bir araştırmaya mutlaka belli bir kuramla veya hipotezle başlanması gerektiğine dair tavsiyeler, araştırmacıların önceki okumalarına veya siyasal-ideolojik eğilimlerine dayalı olarak belli bir kuramı kişisel olarak beğeniyor olmaları, kuram kitaplarında anlatılan kuramları inceleyerek derlenmiş verileri mutlaka bunlardan birisine uygun şekilde yorumlamak gerektiğine (yani bilinen hali ile verili kuramlardan birini bir düzenleme çerçevesi olarak kullanmak) dair danışmanlar tarafından yapılan tavsiyeler-zorlamalar, vb. bu nedenler ya da gerekçeler arasındadır.

Genel bir değerlendirme yapmak adına, kuram-güdümlü ampirik araştırmaların çoğu halde mevcut bilginin mahiyeti veya yeterliliği hakkında kendisinden bir şey öğrenilmesi gereken bir faaliyet olmadıkları, aksine bir şekilde veya sebeple kendisi benimsenmiş olan bir yaklaşım dâhilinde ampirik dünyanın belli bir yönü hakkında zaten zımnen verilmiş olan bir hükmü aşikâr hale getirme çabasını temsil ettikleri söylenebilir. Ancak yine de bu tür araştırmaların kuramın öngörülerini veya iddalarını ikna edici şekilde teyit etmede karşılaştıkları zorluklar veya kendilerine yöneltilen eleştirilerden ders çıkardıkları ve kuramın yapısı ve içeriği hakkında değişikliklere gittikleri de olur. Bu değişikliklerin ne oranda gerçekte kuramı geliştirme (onu fazlalık ve çelişkilerinden arındırmaya hizmet ettiği) ve ne oranda aslen onu farklı bir kuram olmaya götürdüğü veya kuramın özgün halinden ve iddialarından uzaklaştırdığı ise tartışmalı olup, yukarıda işaret edilmiş olan muhafazkarlık sorunu ile yakından alakalıdır. Öte yandan birçok ampirik araştırmada araştırmacıların bir durumu tasvir etmek için farklı kuramlardan devşirilmiş kavramları istihdam etme ve/veya açıklanması veya yorumlanması gereken sonuçlar, örüntüler veya mekanizmaların her birini farklı kuramlardan devşirdikleri kavramlara/iddialara başvurmak suretiyle açıklamak veya yorumlamak yoluna gittikleri de olmaktadır. Bu istihdam biçimlerinden birincisi (yani tasvir amaçlı) kullanımlar nispeten daha az sorunlu olmakla birlikte diğer ikisinde açıklama veya yorumlamadaki bütünlüğün sağlanıp sağlanmadığı ve bunun mevcut kuramlardan birinin geliştirilmesine mi işaret ettiği yoksa özgün bir kurama mı işaret ettiğinin araştırmacı tarafından ifade edilmesi gerekir.

Sorun-güdümlü Araştırma

İkinci yaklaşım sorun-güdümlü araştırma olup, yukarıda tarif edilen sorun tarif etme biçimlerinden herhangi biri bu yaklaşım içinde ele alınabilir. Sorun-güdümlü bir ampirik araştırmada sorunun tarifi, aynı konuya müdahil kuramlar ve/veya diğer bilgiler-inançlar arasındaki ihtilafların neler olduklarının incelenmesi ve bu suretle “bilgi açığının” doğasının tespit edilmesini gerektirir. Bu tür bir ampirik araştırmada kuramlardan herhangi birisi peşinen verili veya kıstas alınan bir hareket noktası değil, araştırma sonucunda kendilerinin yeterlilikleri/yetersizlikleri hakkında karar verilmesi gereken bilgi bünyeleri olarak düşünülür. Bu nedenle de sorun-güdümlü bir araştırma yaklaşımı öncelikle konuya müdahil kuramların veya bilgi bünyelerinin belli bir sorunu nasıl ele aldıklarının dikkatli bir şekilde değerlendirilmesinin yapılmasını ve ardından da bu kuramların tamamının ya da en azından anlamlı birtakımının bir arada sorgulamaya açılmasına izin verecek bir şekilde araştırmanın tasarımının yapılmasını gerektirir. Zira aynı konuya müdahil kuramlar ya da yaklaşımlardan herhangi birinin isabetliliği yahut yeterliliği hakkında yapılacak çıkarımın/hükmün diğerleri açısından da doğurmuş olduğu sonuçlar vardır. Bu sonuçların neler oldukları bir bütün olarak değerlendirilmeden sadece birisi hakkındaki bir karar verme-ki ilgili literatürün etkisiyle araştırmacılar araştırmalarını sadece bir kuramdan türetilmiş hipotez veya hipotezlerin sınanmasından ibaret bir işlem olarak düşünmeye meyletmektedirler-çoğu halde bilgi açığını gidermede ne ölçüde bir ilerleme veya iyileşme sağladığımız hakkında tatminkâr olmaktan uzaktır. Bundan dolayı, bu tür araştırmalarda ihtilafların doğurmuş olduğu sorunun kuramsal olarak nasıl çözümleneceği araştırmanın başında belli değildir. Aksine ancak inceleme tamamlandıktan sonra ifade edilebilir. Sonuç olarak ifade edilmiş olan çözüm (tasvir, açıklama veya yorum) ise artık değişmez hakikati değil, bilgi bünyemizde doğurmuş olduğu yeni açıklardan dolayı bir sonraki araştırmada kendisi de sorgulanmaya açılması gereken bir hükmü oluşturur.

Sorun-güdümlü bir araştırma zorunlu olarak hem kuram(lar)ı/yaklaşım(lar)ı hem de bunların hakkında ihtilaf ettikleri nesnenin kendisini (varlık, durum, ilişki, etki, konum, vasıf vb.) birlikte incelemeye

ve değerlendirmeye alır. Kuramlar/yaklaşımlar/modeller arasındaki ihtilafli olan konular veya hususlar nesnenin incelenmesine bir başlangıç olarak kılavuzluk ederler ama Sayer'in de belirttiği gibi, yapılacak olan gözlemin/gözlemlerin içeriğini tayin etmezler. Zira bir gözlemcinin gözlem yapma kabiliyet ve kapasitesi ihtilaf halindeki kuramların kendileri tarafından sınırlanmamıştır ve ancak onların kavramları kullanılmak suretiyle yapılabilir olan bir şey değildir. Aksine bir kuramın ve/veya kuramların değerlendirilmesi başka kavramsal araçlar kullanılarak da yapılabilir (Sayer, 1992, ss. 65-79). Ayrıca, özellikle sosyal bilim araştırmaları söz konusu olduğunda, kendilerinden bilgi derlenen kişilerin beyanlarının içeriği yahut neyi, niçin ve nasıl yaptıkları veya neyin, niçin ve nasıl yapılması gerektiğine dair açıklamalarının her biri başkalarının ve bu kapsamda araştırmacıların onlar hakkındaki iddiaları karşısında alternatif kuramlar olarak düşünülmesi/konumlandırılması gereken hususlardır. Dolayısıyla, fen-doğa bilimlerinde (fizik, kimya, biyoloji vb.) ve bir oranda tıpta sadece araştırmacılar arasında müzakere etmek sureti ile çözümlenmesi gereken meseleler sosyal bilimler alanında eylemi yapan veya eyleminin muhasebesini yapan kişilerle birlikte çözümlenmesi gereken bir mesele hüviyeti kazanmaktadır.

Belirtilen bu hususlardan dolayı sorun-güdümlü ampirik bir araştırmanın iç döngüsünün merkezinde duran şey kuram(lar)/yaklaşım(lar) yahut perspektifler değil, aksine sorunun kendisi (yani bilgi açığı) ve belli kısıtlar altında sorunu çözmek için izleyeceğimiz metodolojik yaklaşım; hedefinde duran ise hem kuramların yahut perspektiflerin kendileri ve hem de hakkında ihtilafli oldukları nesnelere vasıflardır. Zira bilgi bünyemiz içinde sorunun cevabı-çözümü mevcut olmuş olsaydı zaten bizi ampirik bir araştırma yapmaya sevk eden bir sorunu da tanımlayamazdık. Öte yandan, bu bağlamda ifade etmek gerekir ki, kuram-güdümlü araştırmaların belli bir nesnenin belli bir durumu hakkında belli bir kuramın hükmünün ne olduğunu/olacağını ifade etme şeklinde ilerleyen sorun çözme yönteminin üstesinden gelmeye çalıştığı şeyin aslen kuram bünyesinde tespit edilmiş olan bir bilgi açığının üstesinden gelme çabasını değil, araştırmacının kendisinin bu kuramın önermeleri, dizgeleri ve bunların ilişkilerinin “doğru” yorumunun ne olabileceği hakkındaki bilgisinde mevcut olan bir açığın üstesinden gelme çabasını temsil etmektedir. Bu hususu ve bu kapsamda ampirik bir araştırma sürecinin daha başında bir kuramı kıstas, hareket noktası olarak almanın araştırmacı açısından doğurmuş olduğu sorunları birkaç örnek yardımı ile daha anlaşılır kılmak mümkündür.

Sosyal bilimlerde alanında normatif bilimlere diye tarif edilen bilimlerden birisi hukuk, diğeri din olsa gerektir. Her iki alanda da belli bir konu/vaka hakkında karar verilmesi gerektiğinde bu alanlarda çalışanlar zorunlu olarak yasayı/yasaları veya dini hükümleri verili veya kıstas olarak vakayı incelemek ve sonuç olarak bir eylemin “suç” yahut “izin verilebilir” bir davranış olup olmadığına karar vermek zorunda kalırlar. Aynı şey bir hastanın şikâyetlerine teşhis koymak isteyen bir hekim için yahut işleyen bir makinenin niçin artık çalışmaz durumda olduğu yahut bir binanın niçin yıkılmış olduğu hakkında karar vermek zorunda olan bir mühendis için de geçerlidir. Zira, örneğin hekim, bedensel veya ruhsal bir rahatsızlığı olduğunu beyan eden bir hastaya teşhis koyabilmek için her şeyi değil, aksine arka planında önceki ampirik araştırmalar ve deneyimlerden hareketle oluşturulmuş olan bir teşhis kılavuzunun⁵ tetiklediği soruları (pratikte istikrar gösteren belirtileri yahut semptomları belirlemeye ve ayırt etmeye yönelik soruları) sorarak hastanın durumunu tespit etmek ve bunları değişik araçlar kullanılarak yapılan fiziki muayeneye ek olarak x-ray, tomografi görüntüleri, kan, doku, vb. örneklerinin laboratuvar analizlerinden çıkan sonuçları birlikte dikkate alarak bilimde çok iyi bilinen bir formüle göre hareket etmek zorundadır: Yani eğer a , b ve c semptomları mevcut fakat d semptomu mevcut değil ise o zaman hastalık = x , bu semptomların hepsi birlikte mevcut ise o zaman hastalık = y 'dir. Eğer bu yaklaşıma göre hastanın şikâyetlerine/semptomlarına bir teşhis koyulması mümkün değil ise o takdirde hasta teşhis için ya başka bir biomedikal birime ya da somatikleştirme (somotization) şüphesi ile belki bir psikiyatri kliniğine sevk edilir veya hastanın kendisi hekimin teşhisinden

⁵ Teşhis kılavuzlarının bir örneğini psikiyatrik teşhiste kullanılan ve Amerikan Psikiyatri Derneği tarafından geliştirilmiş olan *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (kısaca DSM) olarak bilinen kılavuzdur. Bu ve benzer kılavuzların esas amacı teşhiste güvenilirlik ve geçerliliği temin edecek kıstaslar sağlamaktır. Güvenirlik işevuruk (operationall) ölçütler vasıtasıyla iki farklı hekimin aynı hasta hakkındaki teşhislerinde aynı sonuçlara ulaşabilmesine, güvenilirlik ise işevuruk ölçütlerin teşhis edilmek istenen bozuklukların (disorders) istikrarlı, ilgili/geçerli ve nesnel olarak derecelendirilebilir olmalarına atıfta bulunur (bkz. Hyman ve Jenike, 1990, s. 2).

memnun olmayıp bir başka hekime muayene olma yoluna başvurabilir. Nitekim Barsky, somatizasyon bozukluğunu “tıbbi olarak açıklanamayan ve psikososyal sorunlardan kaynaklı” bir dizi bedeni şikâyetler olarak tanımlamaktadır. Zira “somatizasyon kendi başına psikiyatrik bir bozukluk değil, duygusal sorunları bedeni şikâyetler olarak deneyimleme, kavramsallaştırma ve başkaları ile bu şekilde paylaşmaya yönelik genel bir eğilimdir” (1990, s. 177). Aynı şeyler hâkimin hükmünden memnun olmayanların kararı bir üst mahkemeye taşımalarında ya da din âliminin fetvasından memnun olmayanların kendileri için fetva verecek bir başka din âlimi aramalarında (bkz. Akşit vd. 2012) da söz konusudur geçerlidir.

Uygulamalı bilimler alanında bilimsel bilginin belli bir soruna uygulanması çoğu halde yukarıda hekimin karar verme sürecinin işleyişine benzer bir yapı arz eder ve arka planında da hekimlerin bir hastalığı teşhis edebilmek için kendilerine başvurdukları şekilde bir teşhis etme kılavuzunun mevcudiyetini varsayar. Sosyal bilimler alanında da bilimsel bilginin toplumsal durumların veya sorunların teşhis edilmesi ve çözümü için kullanılması gerektiği ve bilgimizin içeriğinin de bu amaçlara hizmet edecek bir yeterliliğe ulaştırılması gerektiğini düşünen ya da bunu benimsemiş olan metodolojik-felsefi yaklaşım genel olarak pozitivizm olarak bilinir. Ancak diğer yaklaşımların (yani realizm ve inşacılık) da doğrudan veya dolaylı olarak benzer bir eğilim taşıdıkları söylenebilir. Sosyal bilimler alanında kuramların bir durum tespiti yapmak amacıyla kullanılmasında Tönnies’in anlayışı klasik bir örneği temsil eder. Ona göre, sosyal bilim önce belli bir durumun incelenmesi veya teşhisi için genel-soyut kuramlar, ideal-tipik şemalar yahut tipolojiler vb. inşa etmeli ve ardından da bunları kullanarak verili durumun bunlardan hangisine ne oranda yakın veya uzak olduğunu, benzediği veya benzemediğini incelemeli ve yorumlamalıdır (ki onun uygulamalı sosyolojiden anladığı şey de budur). Onun *Cemaat ve Cemiyet* (Tönnies, 2001) isimli eseri belli ideal-tipik toplumsal varoluş koşullarında insan ilişkilerinin analizi konusunda oluşturulmuş böyle bir soyut, ideal tipik şemayı yahut kuramı temsil eder. Sosyal bilimlerde analiz amaçlı çoğu girişim de aslen yine teşhis amaçlı incelemelerin birer örneğini temsil ederler. Analize yarayacak araçlar veya kıstaslar gerçekliğin kendisi hakkındaki bilgi iddialarını değil, belli bir bakış açısından gerçeklik hakkında bir hüküm vermede kıstas alınan ve ontolojik olarak gayri-mevcut yani olmayan bir şeye müracaatla yapılan bir bilme, epistemik bir başarı elde etme girişimini temsil ederler.⁶ Sosyal bilimlerde teşhis amaçlı araştırma girişimlerinin bir başka ve yaygın biçimi ise belli bir metnin içeriğinin, belli bir durumu yahut halin belli bir bakış açısından nasıl nitelendirilebilecek olduğuna dair sorgulamalar olup bunlar genellikle “*bir şeyin x’ci bir okuması*” şeklinde ifade edilirler.

Ancak, ampirik bir araştırmanın teşhis için mi yapıldığı yoksa tespit edilmiş bir sorunun giderilebilmesi için kendisine ihtiyaç duyduğumuz bilginin elde edilmesi amacıyla mı yapıldığı arasında önemli bir farklılık vardır. Eğer amacımız teşhis ise bu teşhisin hangi bilgi bünyeleri dâhilinde yapılacağı ve niçin başka bilgi bünyelerinin göz ardı edilmesi gerektiği veya dikkate alınmadığı araştırmacı tarafından araştırmanın başlangıcında iyi ifade edilmiş olmalıdır. Zira sosyal bilimler alanında herhangi bir konuda akademik cemaat için ortak olarak bağlayıcı, genel geçerliliği olan veya böyle olduğu kabul edilmiş olan teşhis kılavuzları yoktur. Aksine, alan birbirleriyle rekabet ve ihtilaf halindeki paradigmlar, yaklaşımlar, kuramlar, şemalar, kılavuzlar ve ölçeklerle doludur. Bilimsel bilginin belli sorunların teşhisine nasıl uygulanacağı bir anlamda uygulayıcının kendisine, kendi kültürel-etnik veya akademik çevresindeki benimsenmiş olanlara bırakılmış gibi görünmektedir. Benzer bir durum bir anlamda sağlık bilimleri ve tıp alanı için de geçerlidir. Nitekim Putsch ve Joyce (1990, s. 1051) biotıp yaklaşımı da dâhil olmak üzere farklı kültürlerdeki teşhis ve tedavi süreçlerinin etnosentrik olduklarını ifade etmektedirler. Aynı yazarların Fabrega’dan (1975, s. 969, dipnot 2) yapmış oldukları alıntıda bu durum şöyle ifade edilmektedir: “Biotıp ... hastalığın ne olduğu ve tıbbi tedavinin nasıl yapılması gerektiği hakkındaki kendi özel kültürel bakış açımızı oluşturmaktadır; diğer tıbbi sistemler gibi biotıp da gerçeklik hakkındaki kültürel gelenekler ışığında bir ‘anlam’ ifade etmektedir.”

Öte yandan, eğer amacımız teşhis değil de teşhis edilmiş bir sorunu gidermek için bilgi bünyemizde eksik olan şeyin ne olduğunun tespit edilmesi ise o takdir de mevcut uygulamalara kılavuzluk eden bilgilerimizin nesinin kendisinden beklenen sonuçları üretmediğinin başlangıçta bir değerlendirmesinin yapılması ve daha iyi uygulamalara kılavuzluk edecek bilgilerimizin ne hakkında olması gerektiği ve nasıl

⁶ Sağlık bilimleri alanında böyle bir yapay kıstasın oluşturulması ile ilgili bir çalışma için bkz. Sarıgül vd., (2019).

elde edeceğimiz sorusu bir araştırma sorunu olarak ifade edilmelidir. Örneğin, sosyal bilimler alanında, kadın deneyimini yahut bakış açısını dikkate almadığı gerekçesiyle feminist araştırmacılar erkekler tarafından geliştirilmiş kuramları sık sık eksik veya yetersiz bulurlar. Fakat bir kez feminist bir bakış açısı benimsendiğinde bu bakış açısının kuramın ilgisinde yer alan sorunun bir bütün olarak görülmesine yeterli olup olmadığını da sorgulamak gerekir. Zira eğer mevcut kuram erkek bakış açısı ile veya onların deneyimini dikkate alarak üretilmiş olduğu için bir eksiklik veya yetersizlik içeriyorsa, kadın bakış açısı ile üretilmiş olan bir kuram-sadece kadınların bir sorunu bütünüyle görme yeteneğine sahip olduğu iddia edilmeksizin-bu suretle öznelerin bakış açısının kuramı veya onun vasıtasıyla yapılmış olan gözlemi etkilemesi sorunun üstesinden gelmiş olmaz aksine eleştirilmiş olan şeyin kendisini bir başka yönden yeniden üretmekle sonuçlanır. Yine soysal bilimler alanında suç, sapma, şiddet, ayrımcılık, eşitsizlik vb. hususlar teşhis edilmesi gereken sorunlardır ama belli durumların teşhis edilmesi ve nedensel açıklamasının yapılmış olması bunların giderilmesi için ne yapılması ve bunun nasıl yapılması gerektiğinin bilgisini üretmez. Tıp alanına ve hekim örneğine geri dönecek olursak, belli besinlerin veya nesnelerin tüketilmesinin veya belli bir şekilde yaşamının belli hastalıklara yol açmakta olduğu nedensel olarak teşhis edilebilir veya bilinebilir. Ancak, diyelim ki alkol tüketiminin belli hastalıklara yol açtığı yahut bir sürücünün dikkat, karar verme ve zamanında eylemde bulunma kapasitesini nasıl etkilediğine dair belli bir bilgi bünyemiz gelişmiş olmakla birlikte bu bilgi bünyesinde hala bir açık olabileceği gibi bireylerin alkol tüketim alışkanlıklarının veya alkol bağımlılıklarının nasıl değiştirilebileceğine dair bilgi bünyemizde de bir açık olabilir. Ama bu alanların birisindeki bilgi birikimimizin diğerindeki bilgi açığımızı nasıl gidereceğimizin cevabını *oluşturmadığını* fark etmemiz gerekir: Hastaya kendi hastalığının yahut sürücü becerilerinin bozulmasının ardında yatan nesnelere tüketmekten vazgeçmesini tavsiye etmek sorunun çözümü için bir yol olsa da çoğu halde yeterli olmaz. Zira eğer bu herkes için mümkün olsaydı bağımlılık denilen hastalık halinin nasıl tedavi edilebileceğinin bilgisine yahut bireylerin belli bir konudaki tavır ve davranışlarının nasıl değiştirilebileceğinin bilgisine ihtiyaç duymazdık.

Ampirik bir araştırmada teşhis kılavuzlarını kesin bir kıstas olarak almanın yahut araştırmayı belli bir kuram yahut paradigma çerçevesinde düşünmenin nesinin yetersiz olduğunun iyi örneklerinden biri, kadınların adet sancılarının uzun süre gerçek değil, muhtemelen psikosomatik bir husus olarak değerlendirilmiş olmasıdır. Feministler bu durumu tıp alanında erkek hekimlerin mütehakkim konumda olmaları ve kadın deneyimini erkekçi bir bakış açısına sahip olarak dışlamış olmalarına bağlarlar. Durumun gerçekte böyle olup olmadığı, adet sancısının gerçek bir sancı olarak tanınmadığı dönemde ve toplumlarda hekimlik yapmış olan kadınların da belli bir dönemin mütehakkim anlayışı yahut yaklaşımı olduğu için hem kendilerinin hem de diğer kadınların deneyimini bu şekilde yorumlayıp yorumlamadıkları araştırılması gereken hususlardır. Dahası, erkek egemen görüşten dolayı böyle yapıldığı iddiasına karşılık erkek hekimlerin egemen oldukları fakat başka teşhis kılavuzları kullandıkları (örneğin tartışmada dikkate alınan Batı tıp geleneğinin kullandığı değil de başka kültürler ve toplumlarda geçerli addedilen teşhis kılavuzları) durumlarda aynı şeyin geçerli olup olmadığı da araştırmaya değerdir. Ancak bu iddia doğru ve evrensel olarak geçerli olsa bile, sorun olan şeyi aslen belli bir dönemde benimsenmiş olan teşhis kılavuzu gereği (yani mevcut bilgi bünyesi) bazı hastalıkların teşhisinde hastanın beyanı dikkate alındığı halde diğer bazılarında alınmamakta oluşu şeklinde ifade etmek mümkündür. Bütün teşhis kılavuzlarının ve bu kapsamda peşinen bir kuram veya paradigmadan hareket eden araştırmaların yapısal olarak araştırmacının dikkatini sadece belli hususlara yöneltmesi ve kendilerinden bilgi derlenen nesnelerin veya öznelerin diğer deneyimlerini göz ardı etmeye sevk edici bir yanı olduğuna dikkat etmek gerekir. Bu nedenle van der Ploeg (2008, s. 17) bu durumu, yani bilim insanların kendileri tarafından oluşturulmuş bir vasatı yahut kıstası dikkate alıp, fiili durumda öznelerin uygulama ve tecrübelerinden çıkan ve vasata aykırı olan sonuçları dikkate almamalarını “bilim hem bilgi hem de cehalet üretir” şeklinde ifade etmektedir. Tıp alanında benzer bir durumu Weed şöyle tarif etmektedir:

... Hekimler sadece bir sorun listesindeki fiziki sorunları görmeyi tercih ederler; onlar gayet derli topludurlar. Bir hasta hastalığın kendisinin ruhu, tavrı, zihni, ev hali veya işinden kaynaklandığını söyleyen hekimin önerilerine içrelebilir; başka hekimler ise kendilerinin ruhunu, zihnini, ev halini ve işini tartışmak isteyen hastaları sevmezler. ... Tıbbın çoğu

toplumsal, zihni ve fiziki sorunlar arasındaki etkileşimleri anlamak ve bunların üstesinden gelmek olmalıdır (Weed, 1978, s. 19'dan aktaran Putsch ve Joyce, 1990, s. 1051).

Araştırmanın Hangi Bilgi Biçimlerine ve Kimin Bilgilerine Dayalı Olarak Yapılacağı

Yukarıda belirtilmiş olan örnek dikkate alındığında, sosyal bilimlerde yapılacak olan ampirik bir araştırmanın cevabını aradığı soruların hangi bilgi biçimlerine ve kimlerin bilgilerine dayalı olarak cevaplanabileceği ve dolayısıyla bunun gereği olarak araştırmanın nasıl tasarlanacağı önemli bir husustur. Zira örneğin, adet görmekte olan kadınların kendi adet sancıları hakkındaki bilgileri dış gözleme (algısal) dayalı olarak olaylar arasında bir öncelik sonralık veya eşzamanlılık üzerinden kurulmuş bir nedensellik algısına dayanmamaktadır. Aksine bu bilgi esas olarak onların iç gözlem yoluyla kendilerinin adet dönemi ile çekmiş oldukları sancı arasında eşzamanlılıktan hareketle kurulmuş bir nedensellik inancına dayanmaktadır. Ama adetten kesilmiş olan kadınların adet sancısı hakkındaki bilgileri artık bir hafıza bilgisi (adet görmekte iken sancı çektiğini hatırlama), henüz adet görmemiş diğer kadınlar veya erkeklerin aynı konu hakkındaki bilgisi ise ya tanıklık (testimonial) bilgisidir (yani adet gören kadının/kadınların kendileri hakkında böyle bir şeyi söylediklerine tanıklık etme-işitmiş olma) ya da akıl yoluyla edinilmiş (yani adet dönemlerinde kadınların sancı hissettikleri hakkındaki bilgiye sahip olan ve kendisinin adet gördüğünü bildiği ve fakat tam olarak neyin sancısından mustarip olduğunu bilmediği bir kadının durumu hakkında akıl yoluyla çıkarım yapmak) bir bilgidir.

Sosyal bilimlerde düzenli veya düzensiz gözlem verileri yahut beş duyu vasıtasıyla derlenmiş olan veriler önemli bir kaynak olmakla birlikte fiiliyatta ampirik verilerin çoğu başta anket, mülakat vb. yollarla ve/veya çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından kaydı tutulan suç, üretim, ihracat, kaza sayısı, hastalıklar, doğumlar, ölümler, evlenme ve boşanma rakamları; medyada yer alan haberler, yorumlar, arşivlerde yer alan kayıtlar, kişilerin kendileri tarafından tutulan güncelerden elde edilen veriler olup bunlar aslen tanıklık bilgisi (testimonial) türünden verilerdir. Zira bu veriler araştırmacının kendisi tarafından bizzat gözlem-inceleme yapılmak yoluyla derlenmiş veriler değil, başka kişilerin bu konularda kendilerinin yukarıda sıralanmış olan bilgi kaynakları [yani, (i) algı (perception), (ii) içe bakış (introspection), (iii) hafıza (memory), (iv) akıl (reason) ve (v) tanıklık (testimony)] yoluyla edindikleri ve araştırmacıya beyan ettikleri yahut isteyen kişilerin kendilerine erişebilecekleri kayıtlarda yer alan bilgilerdir.

Belirtilen bu hususlar dikkate alındıklarında sonuçta yapılacak olan çıkarımları ve yorumları daha isabetli yapabilmek için belli bir sorunun aydınlatılmasını amaçlayan ampirik bir araştırmanın tasarımını olabildiğince:

- Birincil veri kaynaklarına,
- Birden fazla bilgi kaynağına başvurmak suretiyle,
- Birden fazla etkenin etkilerini bir arada görebilmeye,
- Sebepler ile sonuçlar arasındaki gerçek bağı olabildiğince doğrudan görmeye yani mekanizmaların tam olarak nasıl işlediğini görmeye,
- Aynı şeyi hem kuramsal hem de ampirik olarak birden fazla bakış açısından görmeye,
- Aynı şeyi birden fazla vakada görmeye,
- Aynı şeyi zıddı ile karşılaştırmaya,
- Aynı şeyi birbirlerine benzer ve farklı örneklerde karşılaştırmaya ve
- Yeni keşifler yapmaya izin verecek şekilde tasarlamak daha iyi sonuçlar üretir.

Zira örneğin, bir ilişki ancak ona taraf olanların o ilişkiyi değerlendirme biçimleri birlikte dikkate alındığında; bir örgüt o örgütte çalışanların hepsinin gözünden birlikte görüldüğünde; bir şeye inanmak aynı şeye inanmamakla karşılaştırıldığında, bir sonuç benzer durumda olanlar ve olmayanlar arasında aynı sebeplere bağlı olarak mı yoksa farklı sebeplerden dolayı mı meydana geldiği (yani ilişkinin arızı mi yoksa zorunlu mu olduğu) aydınlatıldığı bir durumda daha tatminkâr bir açıklama veya yorum yapmak mümkün olur.

Ancak, kendilerine başvurulabilecek bilgi biçimleri dikkate alındığında, ister tarihte olmuş olan olayların aydınlatılmasında ister haldeki olaylar arasındaki ilişkilerin aydınlatılması, anlaşılması, açıklanması ve yorumlanmasında olsun, sosyal bilimler alanında (yapılabildikleri durumlarda çoğu halde deneysel araştırma verileri de dahil olmak üzere) ampirik bir araştırmanın verilerine dayalı olarak araştırmacıların yapmış oldukları çıkarımların çoğu halde kendileri açısından ikincil verilere dayalı olarak ya birincil-düzye ya da ikincil-düzye bir tasvir, açıklama veya yorum geliştirmek olduğu söylenebilir. P. 6 ve Bellamy'den (2012, ss. 232-233) hareketle ifade etmek gerekirse: Birincil yorumlar aktörlerin kendi beyanlarında, eylem ve davranışlarında ya da metinlerde kendi dünyalarını, sorunlarını ve başkaları ile olan ilişkilerini, vs. nasıl anladıkları hakkındaki kendileri tarafından ortaya konan iddialardır. İkincil yorumlar ise araştırmacıların inceledikleri aktörlerin konuşmaları, yazıları veya davranışları hakkındaki beyan ve iddiaları hakkında yaptıkları muhasebe veya yeniden inşa girişimleridir.

Araştırmanın türü ve ilgilenmiş olduğu soruna bağlı olarak bu ikincil-düzye yorumlar-çıkartımlar tüme-varımsal genellemeler veya aksine tümdengelim biçiminde veya indirgemeci bir biçimde ifade edilmiş sonuçlar yahut yüzeyde yatan nedenlerden daha derinde yatan nedenlere doğru bir çıkartım; daha genel, daha temel yapılar yahut daha genel kavramlar, kategoriler, tipolojiler oluşturmak yönünde çıkartım yapmak gibi çok değişik biçimler alabilir.

Araştırmacıların yapmış oldukları bu türden ikincil yorum çabaları E. Wolf'un köylüler arasında dini gelenekte düzeyleri tarif ettiği şu hale benzetilebilir:

Köylünün [dini] ayinleri oldukları gibi benimsemeye ve ayinsel eylemlerin kendi inançları ile uyumlu açıklamalarını kabul etmeye muktedir ve yatkın olduğu yerlerde din uzmanı anlamların gerisinde bulunan daha derin anlamları arar, sembol ve ayinleri inceleme işine girişir, anlamların gerisindeki daha derin anlamları keşfeder ve anlamlar ile eylemleri daha tutarlı bir hale getirmeye çalışır (Wolf, 2000, s. 162).

Benzer bir hali semptomları kendi sebeplerine bağlamak isteyen hekimin çabasında, yüzeyde olanları daha derinde olan sebeplere veya yapılarla bağlama, tekil olanları daha genel kategorilere atayarak tasvir etmek, açıklamak ve yorumlamak isteyen diğer bilimcilerin çabalarında da görebiliriz. Fakat her şeyi daha genel bir kategoriye indirgemek yahut daha genel bir sebebe yahut daha genel bir yasaya dayandırmanın sonuçta hiçbir şeyi anlaşılabilir, farklılıkları fark edilemez, “yüzeyde” olanların kendilerinin bir etkisinin olup olmadığını aydınlatılamaz hale getirmek ve dolayısıyla da bilimsel çabayı bazı felsefecilerinin (örneğin Farabi'nin) akıl yoluyla, her şeyi kendisinin bir sebebi olmayan bir ilk sebebe bağlayarak çözme teşebbüslerine benzer bir hale dönüştürme yönünde güçlü bir eğilim yarattığını belirtmek gerekir.

Sonuç

Luhman'a (1998, ss. 47-48) göre gözlem, “bir şeyin bir yönünü (fakat diğerini değil) ayırt edip göstermek için yapılan herhangi bir işlem”dir⁷ ve birincil ve ikincil düzey olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Birinci düzey gözlemler (first order observations) ayrımları bir şema olarak kullanır ama hem yapılmış olan ayrımın kendisini ve ona eşlik eden anlamı hem de ayrımı yapan gözlemcinin arızı (contingent) olduklarını ifşa etmez. Bu ancak ikinci düzey gözlemler yani başka gözlemcilerin gözlemlenmesi ya da aynı ya da farklı gözlemcilerin farklı zamanlarda gözlemlenmesini yoluyla yapılabilir. Fakat sonuçta gözlemlenen şeyin ne olduğu ve gözlemleyene bağlı olduğu her durumda her şey arızı hale gelir.

Ancak arızilik basitçe Luhman'ın yaklaşımı ile ifade edilebilir gibi de görünmemektedir. Aksine doğal ya da toplumsal dünyanın kendilerinin de zaten arızı olduklarını, bir yerde veya zamanda gözlemlemiş olduğumuz şeylerin kendilerinin, ürettikleri örüntülerin, ne yapabildiklerinin, nasıl işlediklerinin, neyin sonucu olarak meydana geldikleri veya neyi meydana getirebildiklerinin de değişmekte olduğunu dikkatten kaçırmamak gerekir. Örneğin çoğu modernleşme kuramının iddia ettiğinin aksine hemen hiçbir toplum bir

⁷ İfadenin İngilizcesi şu şekildedir: “any kind of operation that makes a distinction so as to designate one (but not other) side”.

diğerininki ile aynı türden ve aynı doğrultuda ilerleyen bir modernleşme deneyimi yaşamamaktadır; belli bir ampirik bağlamdan hareketle oluşturulmuş olan kuramlar bir başka bağlamda üretilememektedir; belli bir şeyden (onur, aile, arkadaşlık, zenginlik-fakirlik, hastalık, vb.) bir toplumun anladığı şey ile aynı şey hakkında diğer toplumların anladıkları şey aynı değildir. Eğer bu durumu da dikkate alacak olursak, ampirik bir araştırmanın iç döngüsü bakımından daha iyi bir araştırma tasarımının esas sorununun hem bilginin nesnesinin hem bilginin kendisinin hem de bilenin kendisinin ve bilginin arızı olduğu bir durumda bu üç arızılığı daha bir görünür kılmaya yarayacak bir tasarım yapabilmek olduğu söylenebilir.

Çıkar çatışması:	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Mali destek:	Yazar bu çalışma için mali destek almadığını bildirmiştir.
Etik kurul onayı:	Yazar bu çalışmada etik kurul onayına gereksinim duymadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

- Akşit, B., Şentürk, R. Küçükural, Ö. ve Cengiz, K. (2012). *Türkiye’de dindarlık, muhafazakârlık ve laiklik ekseninde inanma biçimleri ve yaşam deneyimleri*. İletişim Yayınları.
- Arabacı, H. K. (2018). *Sosyal bilimci olma yolunda. Çok paradigmatlı bir bilim alanında sosyoloji öğrencilerinin araştırma süreçleri ve usta-çırak ilişkileri*. Lykeion Yayınları.
- Barsky, A. J. (1990). Somatoform Disorders. S. E. Hyman ve M. A. Jenike (Yay. haz.), *Manual of clinical problems in psychiatry* içinde (ss. 177-189). Little, Brown and Company.
- Bereketli, B. (2023). *Genç bilim insanlarının bilimsel bilgi anlayışları ve bilimsel bilginin üretim sürecine karşı tavır alışları*. [Yüksek Lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Bird, A. (2000). *Thomas Kuhn*. Princeton University Press.
- Boltvinik, J. (2016). Poverty and persistence of the peasantry. Background paper. J. Boltvinik ve S. Archer-Mann (Yay. haz.), *Peasant poverty and the persistence in the twenty-first century. Theories, debates, realities and policies* içinde (ss. 45-91). Zed Books.
- Boltvinik, J. ve Archer-Mann, S. (Eds.) (2016). *Peasant poverty and the persistence in the twenty-first century. Theories, debates, realities and policies*. Zed Books.
- Burawoy, M. ve Wright, E. O. (2002). Sociological Marxism. J. H. Turner (Yay. haz.), *Handbook of sociological theory* içinde (ss.459-486). Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Burkhardt, R. (2023). Jean-Baptiste Lamarck, <https://www.britannica.com/biography/Jean-Baptiste-Lamarck>, erişim tarihi: 13.09.2023
- Demircioğlu, M. (2014). İdari yargı kararları çerçevesinde bilimsel yayın etiği soruşturmaları. *Ankara Barosu Dergisi*, 1, 146-218.
- Fabrega, H. (1975). The need for an ethnomedical science. *Science*, 189, 969-975. <https://doi.org/10.1126/science.1220008>
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji* (Der. Cemal Güzel). Kırımızı Yayınları.
- Haig, B. D. ve Evers, C. W. (2016). *Realist inquiry in social science*. Sage Publications.
- Hoyningen-Heune, P. (2008), Systematicity. The nature of science. *Philosophia*, 36, 167-180. <https://doi.org/10.107/s11406-007-9100-x>
- Hyman, S. E. ve Jenike, M. A. (1990). Psychiatric diagnosis and the medical model. S. E. Hyman ve M. A. Jenike (Yay. haz.), *Manual of clinical problems in psychiatry* içinde (ss. 1-4). Little, Brown and Company.
- Kuhn, T. (2016). Bilimsel araştırmada dogmanın işlevi. B. Balkız ve V. S. Öğütler (Yay. haz.), *Bilim sosyolojisi incelemeleri. Temel yaklaşımlar, kavramlar ve tartışmalar* içinde (ss. 186-210). Doğu Batı Yayınları.
- Kuhn, T. S. (1970). *The structure of scientific revolutions*. (2. Bs., Genişletilmiş). Chicago University Press.
- Luhman, N. (1998). *Observations on modernity*. (W. Whobrey, Çev.). Stanford University Press.
- Moses, J. W. ve Knutsen, T. L. (2007). *Ways of knowing. Competing methodologies in social and political research*. Palgrave, Macmillan.
- Neuman, W. L. (2006). *Toplumsal araştırma yöntemleri. Nitel ve nicel yaklaşımlar*, Cilt 1, (S. Özge, Çev.). Yayınodası.
- Nickles, T. (1988). Questioning and problems in philosophy of science: Problem-solving versus directly truth-seeking epistemologies. M. Meyer (Yay. haz.), *Questions and questioning* içinde (ss. 43-67). de Gruyter.

- Popper, K. R. (2003). *Bilimsel araşturmanın mantığı*. (İ. Aka ve İ. Turan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları-1003.
- Putsch, R. W. ve Joyce, M. (1990). Dealing with Patients from Other Cultures. H. K. Walker ve W. D. Hall (Yay. haz.), *Clinical methods: The History, physical, and laboratory examinations* içinde (ss. 1050-1065), (3. Bs.). Butterworths.
- Sarıgöl, N., Korkmaz, F. ve Kurultak, İ. (2019). A New artificial urine protocol to better imitate human urine. *Scientific Reports*, 9, 20159. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-56693-4>
- Sayer, A. (1992). *Method in social science. A Realist approach* (2. Bs.). Routledge.
- Steup, M ve Neta, R. (2020). Epistemology, *Stanford Encyclopedia of Philosophy* içinde. <https://plato.stanford.edu/entries/epistemology>, erişim tarihi: 6.10.2022.
- Tönnies, F. (2001). *Community and civil society*. J. Harris (Yay. haz.), (M. Hollis, Çev.), Cambridge University Press.
- Ünal, M., Toprak, M. ve Başpınar, V. (2012). Bilim etiğine aykırı davranışlar ve yaptırımlar: Sosyal ve beşeri bilimler için bir çerçeve önerisi. *Amme İdaresi Dergisi* 45(3), 1-27. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2186411>
- Van der Ploeg, J. D. (2008). *The New peasantries. Rural development in times of globalization*. (2. Bs.). Earthscan Publishing.
- Weber, M. (1964 [1946]). *The Theory of social and economic organization* (Der. T. Parsons) (A. M. Anderson ve T. Parsons, Çev.). The Free Press.
- Weed, L.L. (1978). *Your health care and how to manage it*. (Düz. Ed.). Essex Publishing.
- Wiles, R. ve Boddy, J. (2013). Introduction to the special issue: Research ethics in challenging contexts. *Methodological Innovations Online*, 8(2), 1-5. <https://doi.org/10.4256/mio.2013.009>
- Wolf, E. R. (2000). *Köylüler*. (A. Sönmez, Çev.). İmge Kitabevi.